

Skolans problem är inte bara skolproblem.

Björn Sandgren

Skolans utveckling är fast knuten till samhällets. I detta avsnitt tecknas välfärdssamhällets framväxt som i politisk enighet skett på industrisamhällets premisser, med en total anpassning till den ekonomiska tillväxtens villkor. Detta har givit oss en hög materiell levnadsstandard och frihet, men också svåra problem i familje- och arbetsliv.

Skolans målsättning var tidigare samhällsbevarande, men förändrades i och med enhets-skolans införande till att bli samhällsförändrande. De formella hindren för högre utbildning har undanröjts, men problem och missförhållanden i familjeliv och arbetsliv tränger sig in i skolan. De problem som i skolan yttrar sig som pedagogiska eller psykologiska, är i själva verket sociala och bottenar i motsättningar i barnens och familjernas ojämlika livsvillkor, och i vitt skilda kunskapssyner bland lärarna.

Det finns fortfarande djupt skilda uppfattningar om vilket samhälle vi skall ha och om vilka personligheter vi ska fostra, och dessa problem kan inte lösas inom skolans väggar.

Björn Sandgren är docent i pedagogik vid Göteborgs universitet och skolforskare.

Inledning

Till skolan har stora förhoppningar knutits. Genom utbildning ska barn och ungdomar frigöras från okunnighet och sociala orättvisor. Genom skolarbete ska alla få lika chanser att förverkliga sig, att ta vara på sina anlag och bli delaktiga i samhällsutvecklingen.

Under 50- och 60-talet var denna tilltro till skolan levande. Idag håller den på att gå över i sin motsats.

Tilltron till skolans samhällsförändrande insats är idag inte särskilt stor. De studier av hur barn och ungdomar från olika socialgrupper väljer utbildningsvägar i skolan visar tydligt att dagens skola i ringa grad eller inte alls förmått främja jämlikheten.

Inte bara det, skolan har också blivit en av de mest kritiserade institutionerna i samhället; som uppväxtmiljö för barn är den närmast fientlig, som arbetsplats för lärarna är den outhärdlig. Varför har det blivit så?

Skolan är en del av samhället och har utvecklats som sådan. Låt oss se något på hur denna utveckling har tett sig.

Samhällets utveckling

För hundra år sedan var Sverige i allt väsentligt ett industriellt underutvecklat land. Fattigdomen var utbredd. Barnkullarna var stora och barndödligheten hög. Landsbygden var överbefolkad och arbetstillfällena få. Det var mycket svårt att färdas över landet. Kunskapsstandarden var låg. Svält, trångboddhet och dålig hälsa var normala förhållanden i arbetarfamiljerna. De sociala skillnaderna var stora, det fanns verkligen herrar och tjänare. Den världsliga och andliga makten präglade in budskapet: underdånighet och lydnad från predikstolen, katedrarna och domarskranket.

Detta är den sociala, ideologiska och ekonomiska

.....

Skolan har blivit en av de mest kritiserade institutionerna i samhället. Som uppväxtmiljö för barn är den närmast fientlig, som arbetsplats för lärarna är den outhärdlig

.....

bakgrunden till vår nuvarande samhällsutveckling.

Med uppfinnandet av nya energikällor, som ång-, el- och dieselmotorn, och utvecklingen av nya teknologier, bröt industrialismen igenom. Med hjälp av de nya maskinerna kunde allt färre människor producera allt mer av varor och livsfrnödenheter.

Med hjälp av maskiner kunde man inte bara producera fler varor utan även ännu effektivare maskiner och ännu bättre tekniskt kunnande. Teknik föder teknik.

Genom tekniska förbättringar inom jordbrukets område minskade arbetstillfällena på landsbygden. En gigantisk omflyttning av folket från landsbygden till städerna vidtog. Koncentrationen av arbetstillfällena till städerna skapade möjligheter till social rörlighet och individuell utveckling. Men samtidigt lade man då också grunden till de problem vi i dag väl känner från storstäderna, dvs. främlingskap, ensamhet och andlig nöd mitt i all den materiella välfärden.

Den tekniska utvecklingen fram till det moderna industrisamhället har på ett sätt inneburit en frigörelse för människorna. Gemene man har blivit friare och mindre ansatt av de plågor och missförhållanden som hemsökt föregående generationer. Människorna är inte så begränsade och styrda av yttre omständigheter. Vi står inte längre hjälplösa inför de flesta sjukdomar. De kan botas eller lindras. Svält och hungersnöd är okända tillstånd inom landets gränser. Barndödligheten är bemästrad. Vi har en fysisk frihet att resa och upptäcka vårt land och andra länder. Arbetstiden har förkortats. Vi har tid över för oss själva och för den utveckling som ligger vid sidan av det produktiva arbetet.

Genom radio och TV blir vi delaktiga i händelser långt bortom vårt lands gränser. Bostäderna har god standard. Hushållsmaskiner har underlättat det dagliga rutiningörat med disk, tvätt och städning. Till en del är denna frigörelse direkt beroende av att människan tagit tekniken i sin tjänst. Den tekniska revolutionen på arbetsplatserna har lett till en högre produktivitet i samhället. Men gemene mans frihet är beroende av hur inflytande och resurser fördelas mellan människorna. Fördelningen av inflytande, nyttigheter och påfrestning är en politisk fråga.

Parallellt med industrialismens genomförande har

det pågått en kamp mellan de grupper, som önskat utjämna skillnaderna i livsvillkor och inflytande mellan medborgarna, och dem, som sökt bevara eller förstärka dessa skillnader.

Den situation av jämlikhet och ojämlikhet, inflytande och maktlöshet som idag utgör vårt livsmönster, är ett resultat av den kamp som pågått på det politiska planet och på arbetsmarknaden.

Den relativa frihet från yttre och hämmande omständigheter som den tekniska utvecklingen inneburit, har dock krävt en allt större anpassning till industrisamhällets egna villkor. I samma process, som givit oss en slags frihet, har nya och svårbe-mästrade problem skapats i familjelivet, i arbetslivet och i samhället.

Någon motsättning på politisk grund har däremot inte rätt beträffande vilken väg till utveckling man hade att välja.

Denna övergripande inställning kan närmast karaktäriseras som samhällets totala anpassning till den ekonomiska tillväxtens villkor.

I den sociala och ekonomiska situation som rådde, fanns det inte någon annan väg. Ekonomisk tillväxt gynnade de redan rika och var samtidigt en förutsättning för den socialpolitiska reformverksamhet som var målet för såväl de social-liberala som de socialdemokratiska strävandena.

Här finns grunden till samförstånd.

I takt med att samhällsekonomin förbättrades och den politiska makten ökade inom löntagarnas led har det skett en systematisk styrning av samhällets resurser till de breda folkgrupperna.

Man kan urskilja tre faser i det sociala reformprogrammet under 1900-talet.

För det första gällde det att avskaffa den materiella nöden och skapa en politisk jämlikhet i landet. Rösträtten var fortfarande förbehållen män och graderad efter inkomst och ägande. Ett produktions-system behövde byggas upp, som möjliggjorde full sysselsättning och en ekonomisk tillväxt i landet.

Från och med 30-talet genomfördes fas två, dvs. de sociala trygghetsreformerna. Målet var nu att skapa en social bastrygghet för familjerna. Stora satsningar gjordes under denna tid inom mödra- och barnhälsovården och genom pensions-, sjuk- och arbetslöshetsförsäkringar. Sjukvården reformera-

.....
I den tekniska utvecklingen som givit oss ett slags frihet, har nya och svårbemästrade problem skapats i familjelivet, i arbetslivet och i samhället.
.....

des. Stora satsningar gjordes också för att skapa drägliga bostadsförhållanden osv.

Den tredje fasens reformverksamhet startade först efter andra världskriget.

Sverige hade vid den här tiden börjat bli ett rikt land. Den ekonomiska tillväxttakten var hög, och vi var på väg in i det överflöds- och konsumtionssamhälle, som präglade 60-talet. Den stadiga ekonomiska tillväxten tillät vittgående reformer, utan att man behövde ta något från privilegierade grupper. Det var de stora vinsterna, som bekostade reformverksamheten.

Reformverksamheten har nu en starkare inriktning mot att förändra arbetslivet och samhällslivet mot en fördjupad demokrati. Samtidigt ökar den statliga styrningen.

I detta sammanhang blir utbildningsfrågorna centrala.

Skolans utveckling

I sina verkningar utgjorde utbildningssystemet tidigare snarast en broms mot demokratisering. I och med principbeslutet om en sammanhållen 9-årig utbildning (1950) förändrades målsättningen radikalt för grundutbildningen. Skolan fick en samhällsförändrande målsättning. Utbyggnaden av utbildningssystemet som ett instrument för samhällsförändring är således ett sent inslag i reformverksamheten. De verkligt stora förändringarna har skett under de sista tiotal åren.

Fram till 50-talets slut fanns det inga egentliga målkonflikter i de styrinstrument, som skolans kurs- och läroplaner utgjorde. Utbildningen som system var väl anpassad till en bevarande samhällsin-sats. De funktioner som utbildningen fyllde i samhällsmaskineriet, var väldefinierade och motsägel-selösa.

Följande fyra funktioner brukar man tillskriva skolan:

- 1) *Urvalsfunktionen.* Att sortera eleverna på olika utbildningsvägar.
- 2) *Den ekonomiska funktionen.* Att förse samhället med utbildad arbetskraft.
- 3) *Socialisationsfunktionen.* Att forma elevens tänkande och handlingar i överensstämmelse med kulturtraditionen.
- 4) *Förvaringsfunktion.* Att barnen har någonstans att vara under tiden föräldrarna jobbar.

Dessa skolans funktioner grep in i varann som välojlade kugghjul. Det gnisslade inte inom skolan – funktionerna var samstämda.

Redan i mitten av förra århundradet tog samhället på sig ansvaret för barnens primärutbildning. Utbildningen blev obligatorisk och kostnadsfri och var avsedd för alla barn. Ansvaret för utbildningens genomförande och utbyggnad lades på kommunerna. Eftersom de ekonomiska resurserna varierade mellan olika delar av landet, tog det nära 100 år att få en någorlunda enhetlig utbildningsstandard i landet.

Inom den ekonomiska och utbildningsmässiga eliten i landet fanns det inget större behov av en gemensam grundutbildning för alla. Den hade råd och möjlighet att själv ordna utbildningen för sina barn genom informatorer och privatundervisning. Ur ideologisk synvinkel framstod inte heller samröre mellan olika samhällsklasser som något värde i sig – snarare tvärtom. En gemensam grundutbildning för alla barn innebär alltså en inskränkning i den personliga friheten och i familjens inflytande över barnens uppfostran. Det innebär också en styrning av samhällets resurser till förmån för de sämst ställda. I dag är denna princip väl förankrad i det allmänna medvetandet och i de politiska partierna.

.....
En gemensam grundutbildning för alla barn innebär alltså en inskränkning i den personliga friheten och i familjens inflytande över barnens uppfostran. Det innebär också en styrning av samhällets resurser till förmån för de sämst ställda.
.....

I dag är det ett problem i många familjer att skoldagens längd och skolårets omfattning inte överensstämmer med yrkeslivets arbetstider.

Primärutbildning är idag en social service, som alla utnyttjar som en naturlig del av samhällslivet. Så har det alltså inte alltid varit. Det var från början en styrning av samhällets resurser, som inte alltid sågs med blida ögon vare sig av fattiga eller de rika.

Skolplikt och förvaringsproblem

I dag är barnen inga produktionsresurser. Det finns faktiskt inte utrymme i arbetslivet för icke gymnasialt utbildade ungdomar. Så är tex arbetslöshetssiffrorna för ungdomar med enbart grundskoleutbildning dubbelt så hög som för genomsnittet av befolkningen.

Skolans förvarande funktion har ökat i betydelse. I dag är det ett problem i många familjer att skoldagens längd och skolårets omfattning inte överensstämmer med yrkeslivets arbetstider.

Under stort motstånd från de grupper som hävdade värdet av tidig differentiering ur pedagogisk synpunkt och ur effektivitetssynpunkt, fastställdes den 9-åriga gemensamma utbildningen till slut 1950. Den sekelgamlas tanken om en gemensam grundutbildning för alla barn hade därvid blivit verklighet. Under 1950-talet förbereddes reformen genom försöken med enhetsskolan. Från och med 1962 började grundskolan att successivt genomföras.

Egentligen var det inte interna pedagogiska problem som skapade intresse motsättningarna i samband med den 9-åriga grundutbildningens införande. Striden stod snarare kring frågan om skolan skulle tjäna den bestående ojämlika samhällsstrukturen eller om den skulle bli ett instrument för att förändra samhället i riktning mot social och andlig jämställdhet.

Resultatet blev en kompromiss. Realskolan med sitt utpräglade ämneslärsystem blev modebildande för högstadiet. Det som hade fungerat någorlunda tillfredsställande på ett urval av elever, skulle nu med vissa modifieringar gälla för alla elever.

Principiellt och historiskt sett innebar reformen, att realskolan nu integrerades i primärutbildningen. Den traditionella anknytningen till gymnasiet och den högre utbildningen blev därmed mindre fast.

"Kritiskt tänkande"

Det övergripande målet för skolan blev samhällsförändrande. Skolan skulle inte längre anpassa eleverna till det bestående och ojämlika samhället genom tidig differentiering och ett successivt urval. Tvärtom skulle skolan främja en personlighetsutveckling, som betonade medansvar och ett självständigt kritiskt tänkande.

Men i själva sin konstruktion och i sitt praktiska fungerande utgjorde skolan alltför ett sorteringsinstrument, trots den nioåriga sammanhållna skolan och trots de sammanhållna klasserna.

Under objektivitetens svala ledstjärna blev det så lagt på lärarna att i det vardagliga arbetet jämka samman de oförenliga funktionerna att å ena sidan skapa arbetsbetingelser som utvecklade gemenskap, medansvar och självständighet, och å andra sidan arbetsformer som gav utrymme åt konkurrens och urval.

De inre motsättningarna i denna utbildningskonstruktion har givit sig till känna i de fortsatta läroplansrevisionerna och i SIA-utredningen.

De sociala och organisatoriska effekterna av grundskolans genomförande har trots konstruktions svagheter varit omfattande.

Den rent kvantitativa utbyggnaden av högstadiet har i samband med kommunsammanslagningen och studiesociala åtgärder inneburit, att de breda lagren i samhället och speciellt landsortsungdom fått en reell chans till högre utbildning. Förr var denna möjlighet förunnad ett fåtal, beroende inte minst på de kostnader som var förenade med resor och inackorderingar.

Akademiskt utbildade lärare och seminarieutbil-

Det övergripande målet för skolan blev samhällsförändrande och skulle främja en personlighetsutveckling, som betonade medansvar och ett självständigt kritiskt tänkande.

De problem och missförhållanden som finns i familjelivet och arbetslivet kan inte utestängas från skolan. De kommer alltid att visa sig som svårlösta problem inne i skolan.

dade folk- och småskollärare fick en gemensam arbetsplats i grundskolan. I stor utsträckning representerade dessa grupper skilda kunskaps- och undervisningstraditioner. Det var också stor skillnad i socialt anseende mellan dessa lärarkategorier. Efter hand har dessa skillnader minskat. Med lärarhögskolornas införande får numera de skilda grupperna en någorlunda likartad pedagogisk utbildning under samma tak, vilket är en viktig förutsättning för ett enhetligt grepp på utbildningen.

De verkliga hindren kvar

Med gymnasieskolans införande är möjligheten till högre utbildning en rättighet och en självklarhet för nästan alla. De förr oöverstigliga hindren för fortsatt skolgång, vilka baserats på ekonomi, hemmens studietradition, bostadsort och kön, är nu formellt undanröjda. Därmed inte sagt, att de verkliga problemen lösts.

De formella hindren är undanröjda. Men de verkliga hindren finns kvar.

Skolans problem är inte bara skolproblem

För dagens problem är denna bakgrund viktig, för man kan inte förstå och ännu mindre lösa problemen i skolan om de isoleras till individ- och skolproblem.

De problem och missförhållanden som finns i familjelivet och arbetslivet kan inte utestängas från skolan. De kommer alltid att visa sig som svårlösta problem inne i skolan.

Men det är inte inom de pedagogiskt-psykologiska ramarna, som problemen kan bearbetas eller lösas.

Om problemen behandlas som skolproblem, dvs. som om de uppstod och kunde lösas inom skolans väggar, privatiserar man problematiken. Omgivningen sätter gärna sitt hopp till enskilda elevers eller lärares förutsättningar, förmåga och goda vilja.

Som personer får dessa bära ansvaret för att lösa problem som samhället skapar. I själva verket kan de som enskilda människor aldrig ge annan hjälp än stödjande och uppehållande terapi, dvs. en symptombehandling.

När man skrapar lite på den matta ytan av skolans pedagogiska problem, lyser de hårda och konkreta motsättningarna fram i djupstrukturen. Dessa motsättningar har sina rötter i barnens och föräldrarnas ojämlika livsvillkor, i vitt skilda kunskaps- syner bland lärare och i frånvaron av en enhetlig pedagogisk grundsyn, som genomsyrar skolans organisation och innehåll. I väsentliga avseenden motverkar skolans organisation, lärarnas arbetsförhållanden och utvärderingssystemet den målsättning utbildningen har.

Dessa konkreta problem kan inte arbetas bort med skapande fantasi, god vilja och entusiasm. Problemens lösning förutsätter konkreta åtgärder utifrån en fördjupad insikt i det samhälleliga syftet med skolarbetet.

Problemens lösning är heller inte i första hand en fråga om mer resurser, dvs. en kvantitativ ökning av resurserna.

Tveklöst behövs det fler psykologer och kuratorer i dagens skola. Men de kan inte göra mer än lindra verkningarna av skolans och samhällets utslagningsmekanismer. Det är från mänsklig och individuell synpunkt en viktig och angelägen uppgift de utför, när de söker rädda elever från en tidig utslagning i skolan. Om detta må ej tvivel råda. Skolan kan inte fly undan de problem som uppstår i skolan. Det är också en från samhällsekonomisk synpunkt angelägen uppgift. Utslagning i skolan bäddar för ett improduktivt vuxenliv. Men en ökning av skolans kvantitativa och terapeutiska resurser bidrar föga till den kvalitativa reorganisationen av skolarbetet.

Skolans problem kan därför inte lösas inom en psykologisk referensram eller genom en kvantitativ ökning av resurserna.

Det räcker inte heller att vidga problemställningen till en utbildningspolitisk fördelningsfråga, dvs. att styra över en större andel av skolans resurser till de mest behövande.

Sociala och intellektuella kompensatoriska åtgär-

der inom skolans ram har visat sig vara otillräckliga för att ge de sämst lottade barnen en rimlig chans att komma ikapp sina välbeställda kamrater. Människans sociala utveckling löper fram och formas inom ett bredare socialt kraftfält än det skolan utgör. Vi är ständigt utsatta för social påverkan. Allt det som gör oss till mänskliga varelser, är inlärt. Denna inlärn timer startar mycket tidigt.

Personlighetsformande inlärn timer är inte särskilt dramatisk. Det är ur flödet av vardagshändelser, dvs. upplevelser av framgång och misslyckande, av glädje och förtvivlan, av oro och trygghet, av kompetens och okunnighet, som barnets identitet formas och en omvärldsuppfattning utkristalliseras.

Barnets personlighets- och omvärldsuppfattning formas genom informella och oprecisa erfarenheter långt före skolstarten. I den formella utbildningsmiljön får jag-upplevelsen pregnanta konturer genom att fogas in i en nisch i skolans värld. Genom en ständig och konkret utvärdering får varje barn reda på hur bra eller dåligt det är, hur väl det passar in i gruppen eller i skolan som system.

Om vi förutsätter, att en människa i genomsnitt är vaken 12 timmar om dygnet, till det att hon är 16 år, har hon 70 000 timmar att lära och uppleva, vem hon egentligen är.

Vid skolstarten har redan 30 000 timmars inlärn timer och upplevelser format det startkapital i form av vilja och tilltro, intellektuell nyfikenhet och emotionell trygghet, som hon kan satsa i utbildning. Beroende på skillnader i uppväxtvillkor är detta startkapital oändligt ojämnt fördelat redan i ingångsskedet. För att uppnå en jämlikhet i slutskedet av utbildningstiden räcker det inte, att de sämst lottade kompenseras med en större andel av skolans resurser.

Hela skoltiden (9 år) omfattar ca 10 000 timmars formell inlärn timer. Vid sidan om finns ca 30 000 timmars fritid och ferier.

Den tid barnen tillbringar i formell utbildning är alltså mycket liten i jämförelse med den tid av inlärn timer och upplevelser som ligger utanför skolan. Det innebär inte, att det är en oväsentlig tid. Tvärtom, genom sin systematiska utformning tar den aktiv del i for mandet av individens faktiska kompetens och

Den tid barnen tillbringar i formell utbildning är mycket liten i jämförelse med den tid av inlärn timer och upplevelser som ligger utanför skolan.

självuppfattning. Den begränsade tid som står till skolans förfogande, kan dock ge en mer realistisk bild av vad skolan kan uträtta i personlighetsdanan- de syfte i konkurrens med andra påverkanskällor.

Även om hela utbildningstiden utgjorde en kompensatorisk och utjämnande arbets- och inlärn timer-situation – vilket den definitivt inte gör – kommer de informella upplevelserna och omvärldsinlärn timer-en att verka förstärkande på den ursprungliga ojämligheten.

Vilket samhälle vill vi utbilda till?

Problemställningarna måste vidgas ytterligare ett steg. Utbildningssystemets organisation och innehåll och dess funktioner i samhällsutvecklingen måste lyftas in i analysen.

Vi måste ställa oss de avgörande frågorna: Vilket samhälle vill vi utbilda ungdomarna till? Vilka egenskaper skall de besitta som skall bära upp den nya samhällsordningen? I en fortsatt analys måste vi sedan blottlägga de hinder i utbildningssystemets organisation och innehåll som motverkar eller försvårar denna personlighets- och samhällsutveckling.

Problemet är inte svårt att formulera. Svårigheten ligger i att det finns djupt skilda uppfattning om vilket samhälle vi skall ha, om vilka personligheter vi skall fostra och om den bästa vägen till det framtida samhället.

Dessa skilda uppfattningar bottnar vanligtvis inte i bristande information eller i bristande insikt. Motsättningarna är reella. De speglar skilda gruppers övertygelse om vad som bäst gagnar samhället och dem själva.

Målkonflikterna i läroplanerna och de förut påtalade motsättningarna i skolans organisation och innehåll är uttryckt för vad som varit möjligt att göra under inflytande av motstridiga viljor.